

nokia

Pitkänien sairaalan hautausmaan inventointi 2009

Miinu Mäkelä
Pirkanmaan maakuntamuseo
Kulttuuriympäristöyksikkö
2009

PITKÄNIEMEN SAIRAALAN HAUTAUSMAAN INVENTOINTI 2009

Pirkanmaan maakuntamuseo, kulttuuriympäristöyksikkö
Miinu Mäkelä

julkaisija: Tampereen hiippakunnan kirkon kulttuuriperintötyöryhmä

Kansi Fereydoun Bahramnoori

SISÄLLYS

1. PITKÄNIEMEN SAIRAALAN HAUTAUSMAAN INVENTOINTI	1
2. PITKÄNIEMEN HAUTAUSMAA	3
2.1. Hautausmaan historiaa	3
2.2. Hautausmaan nykyinen yleisilme	5
2.3. Yhteiset muistomerkit	6
2.4. Hautausmaan ja muistomerkkien hoito	7
2.5 Pitkäniemen hautausmaan arvot	8
2.6 Pitkäniemen hautausmaan inventoidut muistomerkit	10
2.6.1. Osasto 1 (s. 33-50)	10
2.6.2. Osasto 2 (s. 51-90)	29
LÄHTEET JA KIRJALISUUS	70

LIITTEET

Liite 1	Kartat
Liite 2	Inventoinnin hautaluettelo
Liite 3	Kuvat

1. PITKÄNIEMEN SAIRAALAN HAUTAUSMAAN INVENTOINTI

Pitkäniemen sairaalan käytöstä poistettu hautausmaa sijaitsee Nokialla, Tampereelta Nokialle vievän Sarpatintien varressa, hiukan Pitkäniemen risteyksestä Nokialle päin. Hautausmaa on tasoitettu Maatialanharjun rinteeseen, paikkaan jota kutsutaan Kappelinmäeksi. Hautausmaa on tiheän sekametsän ympäröimä, joten hautausmaan sijaintia on vaikea hahmottaa tieltä käsin. Hautausmaalle vie Sarpatintien suuntainen, puomilla suljettu tie, paremminkin kärrypolku. Hautausmaan ympäristössä on I maailmansodan aikaisia juoksuhautoja. Hautausmaa inventoitiin syyskuussa 2009. Pitkäniemen hautausmaa on aiemmin kuvailtu lyhyesti Nokialla 2001 tehdyn hautausmaainventoinnin raportissa, mutta tuolloin ei ole ollut mahdollisuutta inventoida aluetta tarkemmin. Vai pienellä osalla alueelle haudatuista henkilöistä on muistomerkki.

Inventoinnin tavoitteena oli selvittää yleisesti hautausmaan historiaa ja ominaispiirteitä. Lisäksi inventoitiin ja valokuvattiin kaikki alueen muistomerkilliset haudat. Inventointia varten hautausmaa-alueesta laadittiin kartta, johon inventoidut haudat numeroitiin. Hautausmaa-alue jaettiin kahteen osastoon, joista toinen kattaa alueen vasemmassa pohjoiskulmassa sijaitsevan tiiviin, yhtenäisen hauta-alueen ja toinen muun alueen. Osastoista täytettiin yhteenvetolomakkeet. Osastolomakkeesta käyvät ilmi osaston muistomerkkien tyypit ja materiaalit sekä yleisilme. Tämä jako pohjautuu hautausmaan nykyiseen yleisilmeeseen. Hautausmaalla on olemassa myös käytönaikainen osastojako, joka ilmenee liitteen 1 kartasta. Alkuperäinen osastointi ei kuitenkaan ole nykyään havaittavissa puistomaisella hautausmaalla.

Inventointi pohjautuu Tampereen hiippakunnan asettaman hautausmaakulttuuritoimikunnan vuonna 1989 asettamaan ohjeistoon, jossa hautausmaan, haudan ja muistomerkin merkitystä arvioidaan seuraavien arvojen perusteella: ikä, alkuperäisyys, ympäristö, harvinaisuus, aika- ja tyylikaudet,

henkilöhistoria, yhteismuistomerkit sekä muut kulttuurihistorialliset syyt (esim. nimike, muistolause, symboliikka). Inventointi suoritettiin Pirkanmaan maakuntamuseon access-tietokantaan. Inventoinnin yhteydessä hautausmaa-alue kokonaisuudessaan todettiin arvokkaaksi kokonaisuudeksi. Käytöstä poistettuna hautausmaana Pitkäniemen hautausmaa on myös kiinteä muinaisjäännös ja siinäkin ominaisuudessa rauhoitettu.

Vasemmalla Pitkäniemen sairaala 1900-luvun alussa Pyhäjärveltä ja Maatialanharjulta nähtynä. Kuvat B. Blom ja W. Lomax, Vapriikin kuva-arkisto.

Pitkäniemen hautausmaa on yhä sairaalan hoidossa. Hautausmaainventointi suoritettiin Tampereen hiippakunnan tuomiokapitulin kirkon kulttuuriperintötyöryhmän vuoden 2009 määrärahalla, jolla inventoitiin myös kaksi muuta yksityistä hautausmaata, Kangasalan Liuksialassa sijaitseva Meurmanien hautausmaa ja Tampereen Lielahdessa sijaitseva Nottbeckien hautausmaa. Pienillä yksityisillä hautausmailla on hautausmaatyypinä pitkät perinteet, ja niiden dokumentointi monipuolistaa alueen hautausmaakulttuurista muodostuvaa kuvaa.

2. PITKÄNIEMEN HAUTAUSMAA

2.1 Pitkäniemen hautausmaan historiaa

Pitkäniemen mielisairaala rakennettiin silloiseen Pirkkalan kuntaan, valtion omistaman virkatalon maille 1896–1900. Ajan sairaanhoidollisten näkökohtien mukaan mielisairaalat tuli sijoittaa maaseudulle, jossa potilaita varten voitiin järjestää enemmän tilaa. Uskottiin, että oleskelu rauhallisessa ympäristössä ja työskentely ulkoilmassa parantavat mielitauteja. Sairaalan paikan valintaan vaikuttivat myös hyvät vesi- ja rautatieyhteydet. Sairaala suunniteltiin modernin paviljonkisairaalatyyppin mukaiseksi, ja komea puisto perustettiin pian rakennusten valmistumisen jälkeen. Sairaalan alueeseen kuuluvia pelloja viljeltiin 1980-luvun lopulle saakka.

Pitkäniemi oli keskuslaitos, jossa hoidettiin koko Länsi-Suomen alueen mielisairaita. Laitokselle rakennettiin hallintorakennukseen heti oma kirkko sekä hautausmaa, joka vihittiin 14.9.1902. Ennen oman hautausmaan saamista laitoksessa kuolleet potilaat haudattiin kotikuntaansa tai Pirkkalan hautausmaahan. Pitkäniemen hautausmaalle haudattiin pääsääntöisesti kriminaalipuolen potilaita sekä muita kunnan holhouksessa olevia, joiden omaisista ei ollut tietoa tai joita ei muuten haluttu kuljettaa kotikuntansa hautausmaalle. Oma ryhmänsä haudattujen joukossa olivat toisen maailmansodan jälkeen luovutetuilta alueilta kotoisin olleet vainajat. Erityisesti sota-aikaan kuolleisuus laitoksessa oli korkealla, mihin vaikutti esimerkiksi heikko ravitseminen.

Tunnetuimpiin hautoihin on kuulunut ”jääkärin hauta”, joka kuului sairaalan nähtävyyksiin. Hautaan oli laskettu jääkärivänrikki Eino Siira (1898-1936) Pudasjärveltä. Hauta ja muistomerkki siirrettiin hänen kotikuntansa hautausmaahan 1996. Sairaalassa hoidettiin useampiakin saksassa kuppaan sairastuneita jääkäreitä, ja heille oli hautausmaalla oma muistomerkki, joka hävisi 1920-luvulla.

Hautausmaata laajennettiin 1930-luvun alussa ja uudestaan 1945–46. Uudisosan vihkiminen tapahtui piispa Elis Gulinin toimesta 22.12.1946, jolloin vihittiin myös korjattu kirkko. Aiemmin hautausmaa näkyi tielle asti. Hautausmaa oli käytössä vuoteen 1964 asti,

ja sinne on haudattu yhteensä 426 henkilöä. Hautausmaa vaurioitui kun Sarpatintietä levennettiin. Tällöin mm. kaatui ristejä, jotka sitten poistettiin kokonaan.

Viimeiseksi Pitkänjemen hautausmaalle haudatuksi henkilöksi on haastatteluaineistossa mainittu kaksi eri henkilöä. Toisen kertomuksen mukaan hän oli sairaalan alkuvuosikymmeniltä lähtien hoidossa ollut pappi, jota kutsuttiin Piispaksi. Hän oli osastolta 3, eli "parempien puolelta". Piispa kuoli ainakin sairaalan mittapuulla melko varakkaana, joten hänelle ostettiin kaunis valkoinen arkku ja sairaalan henkilökunta osallistui kukkineen hautaukseen aina lääkintäneuvos Kalpaa ja tämän rouvaa myöten. Piispan hauta on puretun kappelin edustalla. Toisen kertomuksen mukaan viimeinen haudattu oli keittiöllä töissä ollut Silander, joka jäi moottoritiellä kuorma-auton alle 1964. Silanderilla ei ollut muuta kotipaikkaa kuin Pitkänjemi, joten hänet haudattiin sairaalan hautausmaalle. Alueen uusin kivi on 2007 puuristin tilalle omaisten toimesta hankittu Kauniston kivi.

Pitkänjemen hautausmaalla on ollut kappeli. Pitkään se toimi ruumiskappelina ja siunaaminen tapahtui haudalla. Samalla kertaa saatettiin siunata useita vainajia. Varsinaisia hautajaisia ei yleensä järjestetty, ja papin toimittama seremonia oli lyhyt. Mikäli

Pitkänjemen siunauskappeli. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

potilaan ja hoitajien suhde kuitenkin oli ollut erityisen pitkä ja läheinen, osastoilla saatettiin pitää myös hautajaisia. Hautausmaan poistuttua käytöstä ilmeisesti ainakin joitakin kertoja toimittiin myös niin, että vainaja siunattiin hautausmaan kappelissa ja kuljetettiin sieltä Nokian hautausmaalle rivihautaan.

Kappeli oli puurakenteinen, vaalea ja sen satulakatto laski melkein maahan asti. Ovi oli pohjoisella päätyseinällä ja katon harjan molemmissa päissä oli ristit. Sisustuksena oli

ainakin Kristuksen kuva. Ruumiit säilytettiin kappelissa kunnes uuden rakennuksen 11 yhteyteen tuli ruumiskellari. Kappeli purettiin 1960-luvun alkupuolella.

Pitkäniemen työntekijöiltä kerätyssä muistitiedossa on useita mainintoja siitä, että hoitajat vierailivat läheisiksi tulleiden, Pitkäniemeen haudattujen potilaiden haudoilla. Alueella on vierailtu muutenkin melko paljon kesäaikaan, mutta talvisin tietä ei pidetty avoinna.

Talviaikaan osuneet kuolemantapaukset aiheuttivatkin melkoisen lumenluontuurakan ennen kuin hevosella päästiin hautausmaalle asti. Myöhemmin arkut kuljetettiin hautausmaalle kuorma-autolla, jonka lastaaminen oli sairaalan miehille raskas urakka silloin kun obduktiotilat olivat osasto 7:n pohjakerroksessa. Tästä syystä sairaala siirtyi ulkopuolisen hautaustoimiston käyttöön.

Hautausmaan hoito on kuulunut Pitkäniemen ulkotyöporukalle, ja ajoittain sitä on hoidettu myös henkilökunnan talkoilla. Voimavarojen supistuessa hoidon taso laski ja taloudenhoitaja Takala yritti esimerkiksi tuloksetta saada hautausmaata kunnan hoitoon. 1953 Pitkäniemeen työhön tullut tallimies Antti Torikka vastasi pitkään hautojen kaivusta. Hän otti tehtävän osaksi toimenkuvaansa ja kaivoi haudat maatilalla työskennelleen, vapaakävelyihin oikeutetun potilaan Antti Ala-Uotilan kanssa, jolle Torikka maksoi työstä. Talviaikaan työ oli hyvin raskasta.

2.2. Hautausmaan nykyinen yleisilme

Pitkäniemen sairaalan hautausmaan vanhempi osa on nykyään yleisilmeeltään metsäaukiota muistuttava alue, jonka eteläpuoli on tasoitettu ja pohjoispuoli nousee loivasti harjun rinteeseen suuntaisesti. Alueelle on istutettu pihlajakujanne, jonka lisäksi siellä on muutama vanha koivu ja pienehköjä kuusia. Pohjaskasvillisuus on hautausmaan keskiosilta leikattua nurmea, etenkin rinteiden reunoilla sammalta ja

Hautausmaa portilta. Kuva: Miinu Mäkelä, Pirkanmaan maakuntamuseo.

heinäkasveja. Aluetta aiemmin kiertäneestä, betonipylväiden kannattamista rautaputkista koostuvasta aidasta on jäljellä vain muutama pylväs, mutta alueelle johtava metalliportti ja tiheä metsä rajaavat hautausmaan tehokkaasti. Kahtia avautuvan portin keskiosissa on putkesta valmistetut, karut ristikoristeet. Portin pylväät ovat jyhkeät, telttahaarjasten yläosien päälle on sijoitettu pallot. Portin eteläpuolella on pätkä koristeellista puuaitaa.

Pääosin hautamuistomerkit sijoittuvat alueelle hyvin väljästi ja vapaasti, luoteisnurkassa on riveihin istutettujen yhtenäisten punertavien kivien alue, joka on syntynyt 30-luvulla. Muuten muistomerkit ovat keskenään erilaisia. Alueen lounaisreunassa on jäänteitä katkenneista rautamuistomerkeistä, säilyneet muistomerkit ovat yhtä putkesta tehtyä rautaristiä lukuun ottamatta kivisiä. Ristin ja aidan putki on peräisin sairaalan puutarhan lämmitysputkiksi sodan jälkeen hankitusta materiaalista. Sairaala on kustantanut kaikille haudoille muistomerkin, mutta koska ne ovat pääsääntöisesti olleet valkoiseksi maalattuja puuristejä, ne ovat hävinneet aikojen saatossa.

Hautausmaahan kuuluu myös uudempi alue, joka on yleisilmeeltään koivu- ja kuusivaltaista metsämaastoa. Alue sijaitsee vanhemman alueen itäpuolella. Alueella ei ole muistokiviä, hautapaikoista kertovat maassa näkyvät painanteet.

2.3. Yhteiset muistomerkit

Hautausmaalla on Pitkäniemen työterapiayksikön 1992 potilastyönä valmistama yhteismuistomerkki kaikille alueelle haudatuille. Kolmesta suorakaiteenmuotoisesta porraskaadesta koostuvan muistomerkin päällä on kivimaljakko. Kivet ovat harmaata graniittia. Muistomerkki kuvaa ihmisen elämän portaita sekä psykiatrisen sairaanhoidon käsitteistöön kuuluvia kuntoutuksen portaita. Ylimpään kiveen

Yhteismuistomerkki. Kuva: Miinu Mäkelä, Pirkanmaan maakuntamuseo.

kiinnitetyssä laatassa on muistolauseena ”Rauhan minä jätän teille: minun rauhani.”

2.4. Hautausmaan ja muistomerkkien hoito

Pitkänien sairaalan hautausmaa ei ole ollut käytössä yli 40 vuoteen ja se on muinaisjäännöksen statuksensa ansiosta rauhoitettu. Tämä tarkoittaa, että suunniteltaessa alueelle muutos- tai kunnostustöitä, tulee jo suunnitteluvaiheessa olla yhteydessä Pirkanmaan maakuntamuseoon. Myös kasvillisuuden uusimiseen, puiden kaatoon yms. liittyvissä asioissa tulee huomioida alueen luonne muinaisjäännöksenä ja neuvotella töistä Museoviraston hoitoyksikön kanssa.

Hautausmaa sijaitsee virkistysalueella harjun rinteessä. Näin ollen todennäköisin hautausmaata tai sen ympäristöä merkittävästi muuttava ilmiö voisi olla Sarpatintien tai sen rinnalla kulkevan Nokian moottoritien levennystarve. Hautausmaa on osa Pitkänien sairaalan valtakunnallisesti arvokkaaksi katsottua rakennetun ympäristön kokonaisuutta ja liittyy ilmiönä suomalaisen mielisairaanhoidon historiaan. Alue on arvokas nimenomaan kokonaisuutena, ja jokaisella olemassa olevalla muistomerkillä on arvoa alkuperäisyytensä ja kertovuutensa vuoksi. Hautausmaa on kokenut myös jonkin verran ilkivaltaa, pahimpana esimerkkinä tapaus, jolloin 1930-luvun hauta-alueelta varastettiin yksi noin 40x40 cm:n kokoinen kivi vuonna 2008. Alueen silmälläpito tapahtuu tiiviimmin sen halki lenkkeilevien ulkoilijoiden toimesta.

Nykyään alue on luonnonläheinen ja sen hoitoa voidaan hyvin jatkaa samojen linjojen mukaisesti. Yksittäisistä haudoista hoidetaan metalliristillä merkittyä nimetöntä hautaa, jolle inventointihetkellä oli tuotuna muovikukkia, sekä yhteismuistomerkkiä ja Kauniston hautaa, joiden edessä on istutuksia. Sairaala tuo yhteismuistomerkillä jouluna roihuja.

Muistomerkkien säilymiselle on tärkeää, että niitä puhdistetaan silloin tällöin niin että kirjoitukset ovat luettavissa ja kiviä oikaistaan tarpeen vaatiessa. Museoviraston ohjeistuksen mukaan kovasta kivistä valmistettuja hautakiviä, mihin ryhmään Pitkänienkin muistomerkit lukeutuvat, voidaan pestä vedellä lian, sammalten ja jäkälän

poistamiseksi. Paras tulos saadaan, jos kivi ensin kastellaan ja kosteuden annetaan pehmittää likaa muutaman tunnin ajan tai pesu ajoitetaan sateen jälkeen. Pesuveteen voidaan lisätä muutama tippa mäntynestesaippuaa tai tavallista astianpesuainetta ja pesuvälineenä käyttää tiski- tai juuriharjaa. Saippua irrottaa kaupunkirasvaa ja kasvien aiheuttamaa likaa, jotka lisäävät sammalen ja jäkälän kasvua kivissä. Pesuun ei saa käyttää kuumaa vettä, sillä sen aiheuttama äkillinen lämpölaajeneminen saattaa aiheuttaa murtumia kivien reunoihin. Painepesu ja hiekkapuhallus eivät ole muistomerkeille sopivia käsittelytapoja. Kivien hoito-ohjeet sopivat myös betonisten portinpylväiden hoitoon. Tarkempia ohjeita saa Museoviraston oppaista *Hautamuistomerkkien hoito* ja *Sankarihautausmaiden perinne, hoito ja kunnostus*, joista viimeksi mainittu löytyy myös verkkoversiona.

Pitkäniemen hautausmaan osastolla 2 kivet ovat osin kaatuneita, puoliksi maahan hautautuneita tai pienten kuusten kasvaessa puiden oksien alle jääneitä. Näiden kivien kohdalla tarvitaan suurempia pelastustoimenpiteitä. Jotta muistomerkit eivät hautautuisi kokonaan, ne tulisi nostaa varovasti ylös ja mahdollisesti perustaa uudelleen. Rivistöihin kasvaneet kuuset tulisi poistaa, koska ne vahingoittavat hautakiviä. Tällaisten töiden suunnittelu muinaisjäännösalueella vaatii yhteistyötä museoviranomaisten kanssa. Jatkossa tästäkin alueesta tulisi huolehtia siten, että alueen hautojen rivitetty sijoittelu ja koruttomat muistokivet säilyisivät.

Hautausmaan uusiin osa on muistomerkitön ja sijaitsee metsäisessä maastossa puistomaisen hautausmaa-alueen itäpuolella. Tällä alueella on syytä huolehtia kasvillisuuden karsimisesta siten, että hautausmaa-alue ja hautojen painanteet eivät täydellisesti haudaudu kasvillisuuden sekaan ja alue muutu täysin tunnistamattomaksi metsämaaksi.

2.5 Pitkäniemen hautausmaan arvot

Pitkäniemen hautausmaa on keskeinen osa Pitkäniemen sairaalan historiaa ja valtakunnallisesti merkittävää aluekokonaisuutta. Hautausmaalla on hautaus-alueen arvon lisäksi useita muitakin arvoja. Se kertoo mielisairauksien hoidon historiasta ja laitoksen potilaiden elämästä, se on muinaisjäännös ja näin ollen muinaismuistolain suojelema, se

on laitoksen yksityisenä hautausmaana myös hauta-aluetyypinä poikkeuksellinen ja sillä on merkitystä sairaala-alueen nykyisten toimijoiden ja lähiseudun asukkaiden virkistys- ja hiljentymisalueena. Hautausmaalta ei voida nostaa esiin hautoja tai muistomerkkejä, jotka olisivat muita arvokkaampia, vaan kaikilla säilyneillä muistomerkeillä on huomattavaa arvoa todistusvoimansa ja alueen luonteen ilmentämisen takia. Vaikka hautamuistomerkkejä on jäljellä vain muutama kymmenen, hautausmaa kokonaisuudessaan on arvokas.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Museoviraston Museoverkko-tietokanta

Muinaisjäännösrekisteri

VAT-rakennettu ympäristö -alueet

Pitkäniemen perinneyhdistyksen kokoamat haastattelut

Taimi Borg 11.5.1998, haastattelija Marjatta Rintala.

Esko Kaasinen 9.12.1998, haastattelijat Kari Skyttä ja Marjatta Rintala.

Oiva Kujanpää 7.5.1998, haastattelijat Marjatta Rintala ja Maija Aho.

Tauno Laakso 4.5.1998, haastattelija Marjatta Rintala.

Päiviö Muhonen 18.4.1997, haastattelija Kari Skyttä.

Kerttu Nyberg 15.4.1999, haastattelija Marjatta Rintala.

Ilmi Torikka 19.5.1998, haastattelija Marjatta Rintala.

Suulliset lähteet

Puhelinkeskustelu Onni Torikka – Miinu Mäkelä tammikuussa 2010.

Kirjallisuus

Hautamuistomerkkien hoito. Toim. Marja Terttu Knapas, Pentti Pietarila. Museovirasto, 2003.

Hautausmaakulttuurin inventointiraportti 1989. Tampereen hiippakunnan hautausmaakulttuuritoimikunnan moniste 1. Tampereen hiippakunta, 1989.

Kaarninen Mervi ja Pekka *Pitkäniemen sairaala 1900–1990.* Pitkäniemen sairaalan kuntainliitto, 1990.

Oulun hautausmaat. Toim. Kirsi Schali. Oulun ev. lut. seurakuntayhtymä, 1996.

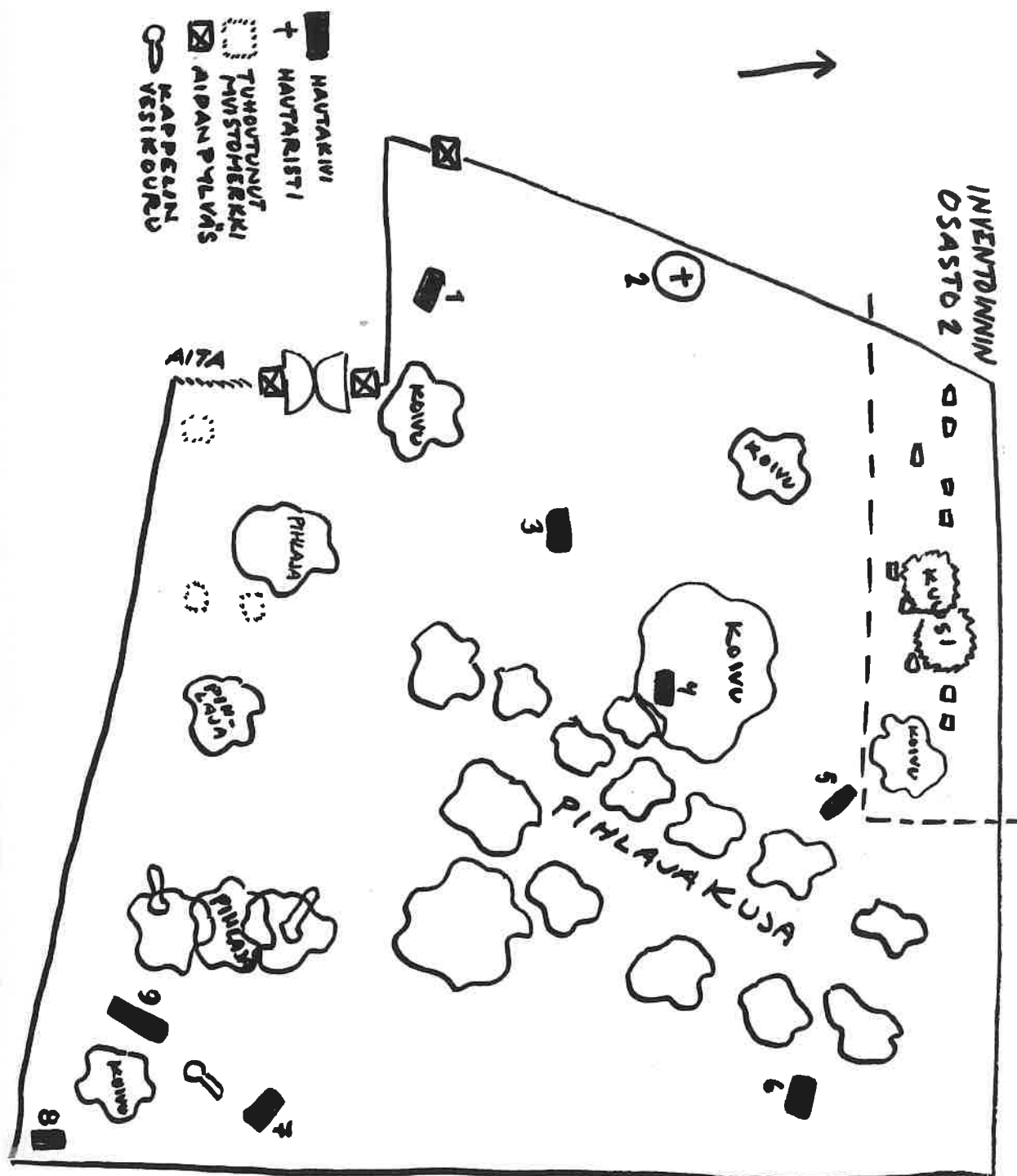
Pitkäniemen sairaalakirkko. Tampereen seurakuntien verkkosivut, osoite: www.tampereenseurakunnat.fi/sairaalasielunhoito/sairaalat/pitkaniemi/sairalakirkko. Luettu 4.9.2009.

Pitkäniemen vuosisata. Toim. Pekka Kaarninen. Pirkanmaan Sairaanhoidopiirin kuntayhtymä, 2000.

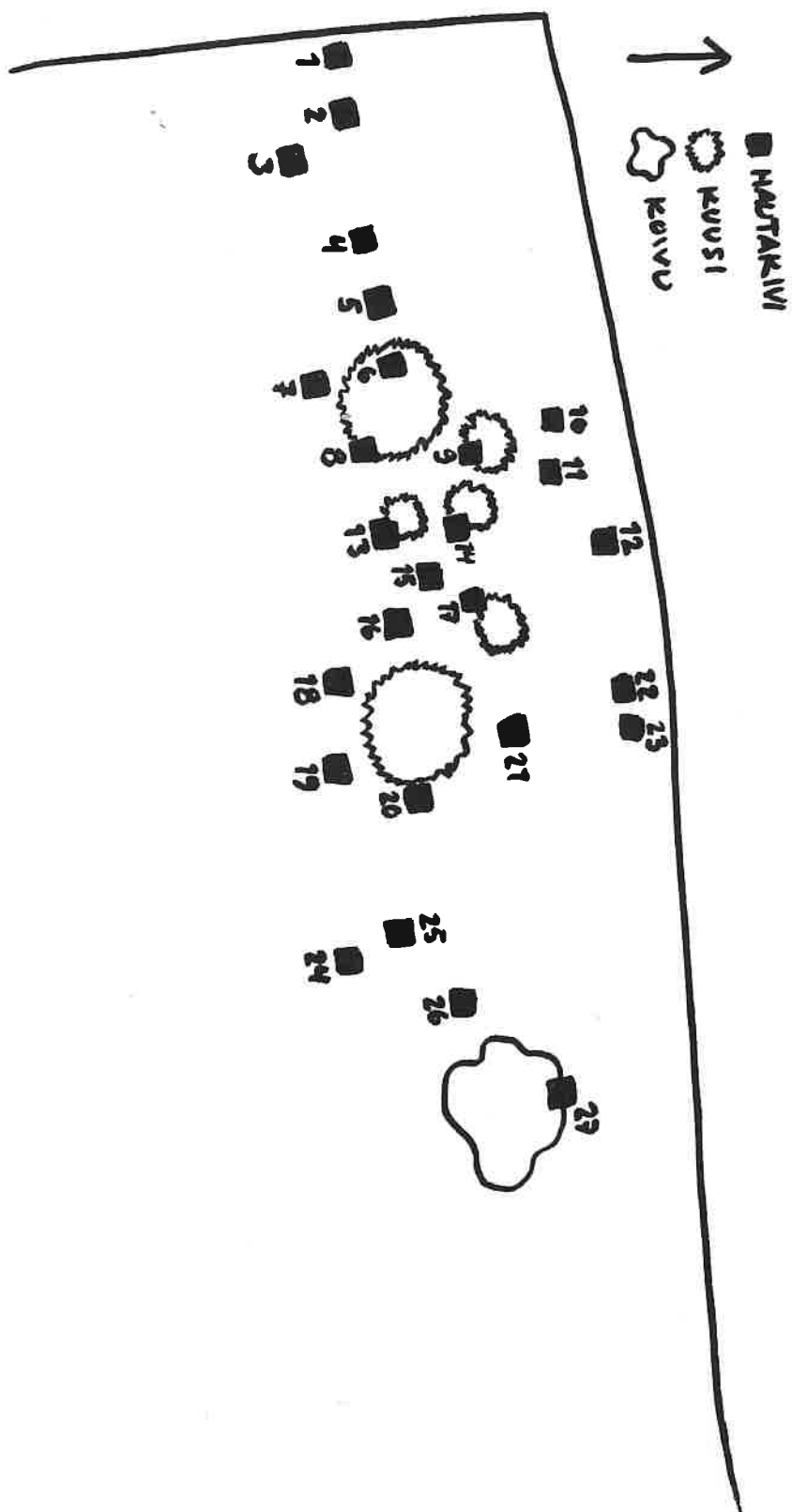
Anu Salmela *Nokian hautausmaainventointi 2 – Nokia II, Tottijärvi ja Suoniemi.* Osa 2 (Suoniemi ja Liitteet). Tampereen museot, 2002.

Sankarihautausmaiden perinne, hoito ja kunnostus. Museoviraston rakennushistorian osaston ohjeita ja oppaita 2. Museovirasto, Helsinki 2008. Verkkoversio, osoite: www.nba.fi/tiedostot/858e9d00.pdf. Luettu 28.12.2009.

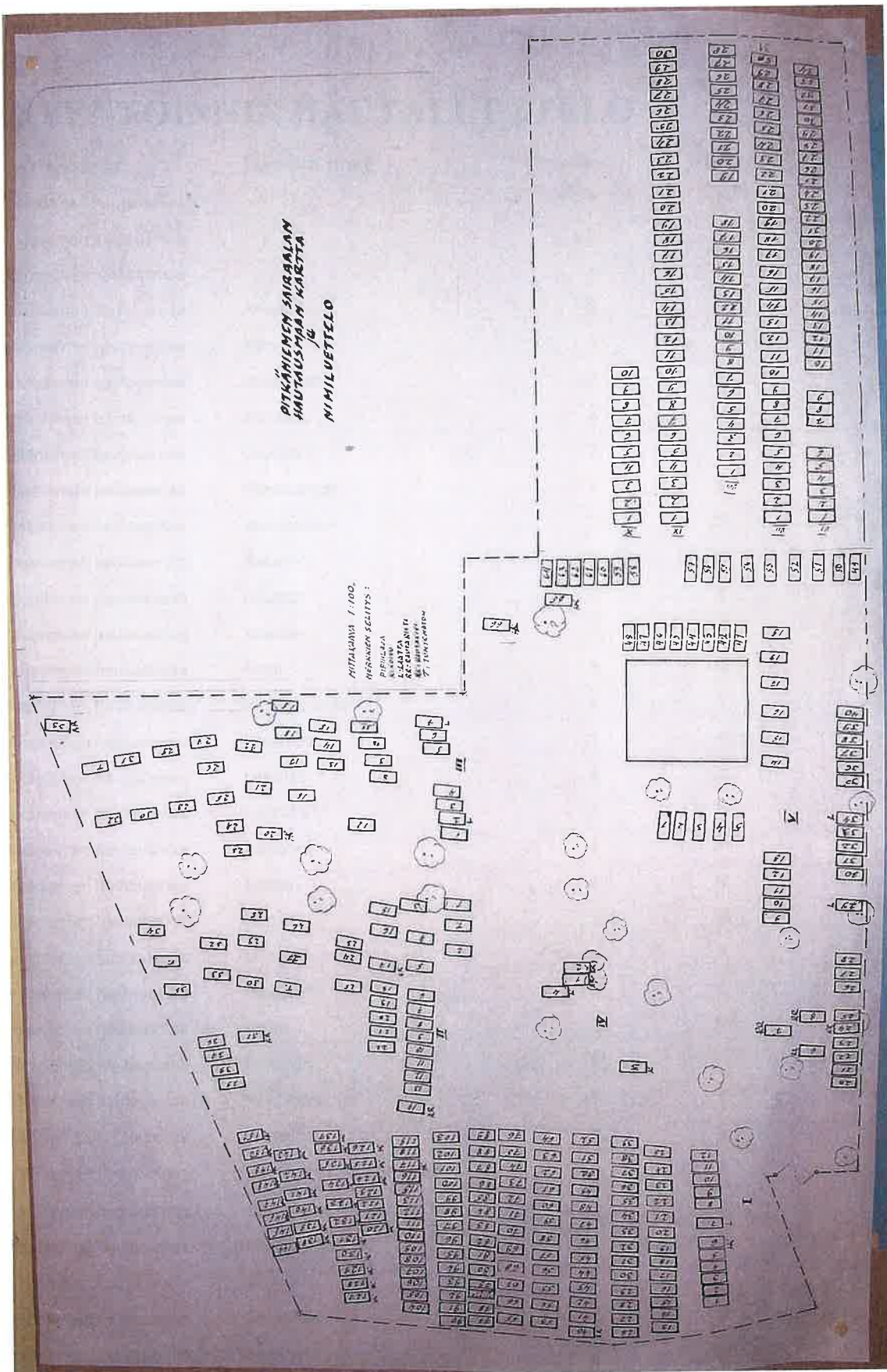
LIITE 1 - KARTAT

Pitkänien hautausmaan inventointikartta alueen nykyisistä hautamuistomerkeistä, osasto 1

Pitkäniemen hautausmaan inventointikartta alueen nykyisistä hautamuistomerkeistä, osasto 2

HAUTAUSMAAN HAUTOJEN KARTTA (Pitkänien museo)